

УДК 347.926

DOI: 10.15587/2523-4153.2025.326607

ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ВІДПОВІДАЧА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ (З ОГЛЯДУ НА СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА)

С. С. Бичкова

The purpose of the research is to form a comprehensive system of procedural means for protecting the defendant's interests, to examine the tools, enshrined in national legislation for their compliance with the standards, established in the European Convention on Human Rights, as well as the principles of civil procedure.

The methodology of the article is based on general scientific and specialized methods of legal phenomenon analysis. In particular, during the study, the following methods were used: comparative and legal method, methods of induction and deduction, systemic method, dogmatic method, and formal and logical method.

As a result of the analysis of Ukrainian civil procedural legislation, it has been determined that currently there are no defined procedural means for protecting the defendant's interests at the legislative level. Therefore, when forming their system, it is necessary to proceed from the procedural rights of this participant in the case, regulated by the Civil Procedure Code of Ukraine, as well as other means, aimed at ensuring the protection of their interests (in particular, counter-guarantees).

It has been argued that the system of means for protecting the defendant's interests should be individualized for each specific participant in the case. After all, in any case, the interests and desires of a particular person should be taken into account. However, among the main means of protecting the interests of any defendant, the following can be identified: a response, objections, a counterclaim, and counter-security.

In light of the standards of the Convention and the principles of civil procedure, it has been proven that there is a legislative need to establish the right of the defendant to make an application to bring in the co-defendant and replace the improper respondent

Keywords: *civil procedure, protection of rights and interests, principles of civil procedure, participants in the judicial process, defendant, procedural rights, procedural means of protection, evidence, claim, counter-guarantees*

How to cite:

Bychkova, S. (2025). Means of protecting the interests of the defendant in civil procedure (in light of the standards of the European convention on human rights and principles of civil procedure). ScienceRise: Juridical Science, 1 (31), 10–14. <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2025.326607>

© The Author(s) 2025

This is an open access article under the Creative Commons CC BY license

1. Вступ

Відповідач – це особа, яка, на думку позивача та (або) органу чи особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, порушила, не визнала або оспорила права, свободи чи інтереси позивача і тому притягується до участі у цивільній справі для відповіді за пред'явленими позовними вимогами.

Ми продовжуємо акцентувати, що під час провадження у цивільній справі може з'ясуватися, що ніхто прав, свобод та інтересів позивача не порушував, не заперечував і всі їх визнають. Крім того, чи порушував, не визнавав або оскаржував права, свободи та інтереси позивача саме відповідач, також встановлюється судом під час розгляду цивільної справи [1, с. 79].

Отже, на момент пред'явлення позовних вимог, а також у процесі розгляду і вирішення цивільної справи, відповідачем є особа, яка ймовірно порушила, не визнала або оспорила права, свободи чи інтереси позивача. І лише у рішенні суду надається відповідь на питання, чи дійсно відповідач порушив, не визнав або оспорив права, свободи чи інтереси позивача.

Тому як відповідач може бути залучена до участі у цивільній справі будь-яка, а не лише справді винна у чомусь особа. У зв'язку із цим законодавець регламентує широке коло процесуальних засобів захисту інтересів відповідача у цивільному процесі.

2. Літературний огляд

В юридичній літературі є різні погляди на процесуальні засоби захисту інтересів відповідача. Деякі науковці характеризують окремі права відповідача під час дослідження його процесуального статусу [2]. Дехто обирає за предмет дослідження один із засобів захисту прав та інтересів відповідача [3–5]. Інколи вчені розглядають процесуальні інститути, пов'язані із захистом інтересів відповідача, прямо про це не зазначаючи [6, 7].

При цьому найчастіше як засоби захисту інтересів відповідача виокремлюються зустрічний позов і заперечення проти позову. Після реформування у 2017 році цивільного процесуального законодавства до таких засобів почали додавати зустрічне забезпечення [8]. Більш ширше на проблему захисту прав та інтересів відповідача у цивільному процесі спробувала поглянути О. О. Лабань у своєму дисертаційному дослідженні [9].

Проте на сьогодні так і не вироблено єдиного погляду на систему засобів захисту інтересів відповідача у цивільному процесі. Не проведено також досліджень указаних засобів через призму стандартів, закріплених в Європейській конвенції з прав людини (далі – Конвенція) [10].

3. Мета та завдання дослідження

За мету при проведенні дослідження поставлено сформувати максимально повну систему процесуальних засобів захисту інтересів відповідача, перевірити регламентовані у вітчизняному законодавстві засоби на відповідність їх Конвенційним стандартам і принципам цивільного судочинства.

Для досягнення мети визначено такі завдання:

1. Проаналізувати чинне цивільне процесуальне законодавство на предмет регламентації засобів захисту інтересів відповідача.
2. Обґрунтувати систему відповідних процесуальних засобів.
3. Встановити відповідність регламентованих у вітчизняному законодавстві засобів захисту інтересів відповідача на відповідність їх стандартам, закріпленим у Європейській конвенції з прав людини, а також принципам цивільного судочинства.
4. Сформулювати пропозиції щодо удосконалення системи процесуальних засобів захисту інтересів відповідача.

4. Матеріали і методи

Відповідно до поставленої мети та завдань підґрунтям методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Зокрема, порівняльно-правовий метод застосовувався для виявлення загального і особливого у правовому регулюванні засобів захисту інтересів відповідача, а також у наукових поглядах з окресленої проблематики. Метод індукції та дедукції дозволив виокремити три групи процесуальних прав відповідача. Системний метод дав можливість структурувати на основі виокремлених прав засоби захисту його інтересів. Догматичний метод застосовувався при тлумаченні правових категорій. Формально-логічний метод використовувався як універсальний засіб аргументації наукових висновків і розроблення науково-обґрунтованих пропозицій щодо оптимізації законодавства у контексті окресленої проблеми.

5. Результати дослідження та їх обговорення

У законодавстві України відсутній термін «процесуальні засоби захисту інтересів відповідача». Навіть більше – у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) категорія «захист» використовується, переважно, щодо прав, свобод та інтересів позивача.

Проте, виходячи із основоположних принципів (основних засад) цивільного судочинства (ч. 3 ст. 2 ЦПК України), зокрема рівності усіх учасників судового процесу перед законом та судом, змагальності сторін, диспозитивності, неприпустимості зловживання процесуальними правами тощо, а також зважаючи на «примусовість» залучення до участі у цивільній справі відповідача, цей учасник справи, безсумнівно, має право на захист своїх інтересів.

Підтверджується така позиція і положеннями ч. 1 ст. 6 Конвенції: кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру [10].

У рішенні в справі «Мельник проти України» Європейський суд з прав людини, застосовуючи положення Конвенції, зауважив, що коли питання стосується ефективного засобу правового захисту, цей засіб має існувати з достатньою мірою певності [11].

Таким чином, Конвенція не містить застережень щодо застосування її нормативних приписів тільки відносно особи, яка звертається за судовим захистом своїх ймовірно порушених, неви-

знаних або оспорених прав, свобод чи інтересів. Тому наведене може бути визначено як Конвенційний стандарт і при забезпеченні захисту інтересів відповідача через гарантування йому належного доступу до правосуддя.

Людина за своєю природою є антагоністичною, оскільки для неї завжди надважливим буде захист власних інтересів [12, с. 314]. У зв'язку із цим очевидно, що «однією з головних складових механізму захисту прав і законних інтересів відповідача є набір процесуальних засобів, за допомогою яких він протистоїть позивачеві в суді» [9, с. 55].

Розберімося, що можна віднести до таких засобів.

Законодавець надає сторонам та іншим заінтересованим учасникам справи широкий спектр процесуальних прав, здійснюючи які вони захищають власні інтереси. Отже, саме виходячи із наданих відповідачеві процесуальних прав, потрібно формувати систему засобів захисту його інтересів у цивільному судочинстві. Адже через здійснення своїх процесуальних прав відповідач може обґрунтувати свою позицію, домогтися отримання бажаного ним результату (відмови у позові, припинення провадження у справі, задоволення зустрічних позовних вимог тощо) чи хоча б зменшити можливі несприятливі для себе наслідки майбутнього рішення суду.

Цивільний процесуальний статус відповідача включає такі групи наданих йому прав:

1) права, якими наділені всі учасники справи (зокрема, регламентовані ч. 1 ст. 43 ЦПК України права ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії; подавати докази; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам тощо);

2) права, що можуть бути здійснені лише через спільні дії сторін цивільної справи (наприклад, пов'язані із укладенням мирової угоди, проведенням позасудового врегулювання спору шляхом медіації, переданням справи на розгляд третейського суду або зверненням до суду для проведення врегулювання спору за участю судді);

3) права, якими наділений безпосередньо відповідач (визнати позов (всі або частину позовних вимог), подати відзив, заперечення, пред'явити зустрічний позов, подати клопотання про зустрічне забезпечення).

Беззаперечно, здійснення наведених процесуальних прав допомагає відповідачеві захистити свої інтереси під час розгляду і вирішення справи у суді. Проте друга група прав та право на визнання позову, навряд чи, можуть бути повною мірою віднесені до засобів захисту інтересів будь-якого відповідача. Адже при здійсненні таких прав відповідачеві або доводиться йти на компроміс, або погоджуватися із позовними вимогами позивача. І в такому разі єдиним «виграшем» відповідача виявляється припинення судового процесу.

Тому здійснення усіх прав відповідача, що охоплюються наведеними трьома групами, входить до системи засобів захисту його інтересів у цивільному судочинстві. Проте не будь-яке здійснення процесуальних прав відповідачем можна відносити до основних засобів захисту його інтересів.

Тож при визначенні засобів захисту інтересів згаданого учасника справи слід звертати увагу на дійсні інтереси конкретного відповідача (чи він бажає повної відмови у задоволенні позовних вимог, чи домагається зменшення розміру їх задоволення, чи справжньою метою є припинення судового процесу).

Крім того, забезпечення захисту інтересів відповідача у цивільному процесі не завжди пов'язане із здійсненням ним своїх процесуальних прав. Так, згідно із ч. 1 ст. 154 ЦПК України суду надано повноваження незалежно від заявлення відповідного клопотання відповідачем, вимагати від особи, яка звернулася із заявою про забезпечення позову, забезпечити відшкодування збитків відповідача, які можуть бути спричинені забезпеченням позову (зустрічне забезпечення). У ч. 3 цієї ж статті уже регламентовано обов'язок суду застосувати у визначених законом випадках зустрічне забезпечення, що, знову таки, не залежить від бажання відповідача, але, безсумнівно, належить до засобів захисту його інтересів.

О. О. Лабань намагалася обґрунтувати наявність самостійного місця для спростування у системі засобів захисту прав та інтересів відповідача. Проте наведені самою ж вченою із тлумачного словника дефініції повністю зводять нанівець таку пропозицію. Адже, як стверджує автор, за Словником української мови «спростовувати – це заперечувати, відкидати яке-небудь твердження тощо». Відповідно «заперечення – дія за значенням «заперечувати», заява про незгоду з ким-, чим-небудь, доказ проти чогось» [9, с. 59]. Як видно із наведеного, спростовувати – це заперечувати, а заперечення – це дія за значенням «заперечувати». Тобто заперечення відповідача повністю охоплює «спростування» ним певних фактів і не потребує окремого виділення як засобу захисту його інтересів.

Таким чином, система процесуальних засобів захисту інтересів відповідача базується на процесуальних правах, якими наділений відповідний учасник справи, а також інших забезпечувальних заходах, передбачених цивільним процесуальним законодавством.

На наше переконання, система засобів захисту інтересів відповідача має бути індивідуалізована під конкретного відповідного учасника справи. Оскільки у будь-якому разі слід виходити із

інтересів і бажань конкретної особи. Проте до основних засобів захисту інтересів будь-якого відповідача можна віднести відзив, заперечення, зустрічний позов, зустрічне забезпечення.

Якщо проаналізувати регламентовані на сьогодні процесуальні права відповідача, а також повноваження суду щодо зустрічного забезпечення, то можна відзначити їх відповідність визначеним Конвенцією стандартів.

Але слід погодитися із науковцями, які наголошують на тому, що ненадання відповідачу права залучати співвідповідача та ініціювати заміну неналежного відповідача є несправедливим, нерозумним та таким, що порушує положення Конвенції [2, с. 1134]. Адже наділення відповідним правом сприятиме відповідачеві у захисті його інтересів, ефективності цивільного судочинства, а також відповідатиме стандартам Конвенції і забезпечуватиме реалізацію принципів цивільного судочинства.

Звичайно, у ЦПК України можна віднайти, при ретельному його аналізі, й інші засоби захисту інтересів відповідача, проте обсяги цієї наукової розвідки не дозволяють це зробити, а тому можливість розширення наведеної системи аналізованих засобів, поряд із детальною характеристикою згадуваних у цій статті процесуальних прав через призму захисту інтересів відповідача, становить перспективні напрями подальших наукових досліджень.

6. Висновки

1. На сьогодні цивільне процесуальне законодавство прямо не визначає процесуальні засоби захисту інтересів відповідача. Тому при формуванні їх системи слід виходити із регламентованих ЦПК України процесуальних прав цього учасника справи, а також інших засобів, що спрямовані на забезпечення захисту його інтересів (зокрема, зустрічного забезпечення).

2. Система засобів захисту інтересів відповідача має бути індивідуалізована під конкретного відповідного учасника справи. Адже у будь-якому разі слід виходити із інтересів і бажань певної особи. Проте до основних засобів захисту інтересів всіх відповідачів можна віднести відзив, заперечення, зустрічний позов, зустрічне забезпечення.

3. З огляду на стандарти Конвенції і принципи цивільного судочинства необхідно на законодавчому рівні закріпити право відповідача заявляти клопотання про залучення співвідповідача та про заміну неналежного відповідача.

Конфлікт інтересів

Автор декларує, що не має конфлікту інтересів стосовно цієї наукової розвідки, в тому числі авторства, фінансового, особистісного чи іншого характеру, що міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в статті.

Фінансування

Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Доступність даних

Стаття не має пов'язаних даних.

Використання засобів штучного інтелекту

Автор підтверджує, що не використовувала технології штучного інтелекту при створенні представленої роботи.

Література

1. Bychkova, S. (2010). Selected Aspects of List of the Persons Who Participate Matters of Lawsuit Realization (Based on the legislation of Ukraine). *Karlovarská právní revue: Recenzovaný časopis se zaměřením na právní vědu a praxi, kriminalistiku a forenzní disciplínu*, (3), 78–84.
2. Гусаров, К. В., Митчик, Д. Р., Кайданович, І. М. (2024). Проблеми застосування принципів рівності та рівноправності сторін у цивільному процесуальному законодавстві України. *Наукові перспективи*, 5 (47), 1124–1138. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1124-1138](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1124-1138)
3. Пасайлюк, І. В. (2013). Зустрічний позов як засіб захисту прав та інтересів відповідача. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*, 4, 64–71.
4. Коцюрба, А. (2025). Зустрічний позов як спосіб захисту прав відповідача в цивільному судочинстві України. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*, 5, 82–86.
5. Коцюрба, А. (2020). Заперечення відповідача в цивільному судочинстві: правова природа. *European Political and Law Discourse*, 7 (4), 174–178. <https://doi.org/10.46340/eppd.2020.7.4.26>

6. Курило, М. П., Кравченко, І. О. (2024). Зустрічне забезпечення в цивільному судочинстві. Юридичний науковий електронний журнал, 9, 80–83. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/18>
7. Островська, Л. А. (2018). Зустрічне забезпечення позову як обов'язковий елемент інституту забезпечувальних заходів в цивільному процесі. Новели Цивільного процесуального кодексу України. Одеса: Фенікс, 37–40. Available at: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/33a35b4e-85e9-41d0-a578-1557d2600926/content>
8. Алексєєва, Н. С. (2017). Зустрічне забезпечення як засіб захисту інтересів відповідача в цивільному процесі. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, 3, 42–46.
9. Лабань, О. О. (2020). Захист прав та інтересів відповідача у цивільному процесі. [Дис. ... канд. юрид. Наук].
10. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 (1950). Available at: Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
11. Case of Melnyk v. Ukraine (Application no. 23436/03) of March 28, 2006 (2006). Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-72888%22%7D>
12. Tymoshenko, O. A., Tymoshenko, M. O., Bychkova, S., Omelko, I., Matvieieva, A. (2023). The current state and prospects for the development of mediation in Ukraine through the prism of the experience of the countries of the European Union. International Arbitration Law Review, 26 (4), 311–329.

Received 30.01.2025

Received in revised form 27.02.2025

Accepted 19.03.2025

Published 31.03.2025

Світлана Сергіївна Бичкова, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник, відділ проблем приватного права та процесу, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України, вул. Казимира Малевича, 11, м. Київ, Україна, 03150

E-mail: civilkafedra@gmail.com